

A. Okrajové kultury ochrany a přežití

K těmto okrajovým kulturám počítám ty, které svým členům nabízí určitou ochranu a sociální přežití. Jde například o kultury, do kterých se stabují mladí lidé, aby se společně oddávali zakázané konzumaci drog stranou od rodičů a ostatních lidí, kteří jim „ztrpčují“ život. Na základě rozhovorů se závislími mohu mimo jiné konstatovat, že jejich životy byly značně poznamenány absencí lidského uznání. Zdá se, že kultura narkomanů nabízí uspokojivé mezilidské kontakty, je ale také plná rituálů a symbolů, jako je zvláštní nápadné oblečení a specifické společné aktivity.

Stejně tak sem patří ty skupiny, jejichž členové mají trochu nezvyklé zájmy, jako např. sadomasochisti, pornodiváci a studenti, kteří vymýšlí „švindlovací“ metody, neboť svým příslušníkům nabízí ochranu, a to především před prozrazením.

K tomuto typu kultur by bylo možné přiřadit i sekty, raději bych je ale zařadil mezi „okrajové kultury revoluce“, protože se staví proti stávajícím řádům nebo je alespoň zpochybňují.

V této kapitole se hodlám zabývat městskými bezdomovci nebo také somráky, žebráky, nádražáky, vagabundy a „houmlesáky“ a dále pak kulturou vězňů.

Všichni tito mají svůj příběh a jsou dobrým příkladem toho, jak mezi sebou lidé vytváří a udržují kontakty, aby za vzájemné podpory přežili.

1. Velkoměstští bezdomovci

Úvod

V případě vagabundů nebo žebráků se jedná o lidi, většinou muže, kteří se z důvodu rezignace nebo osobních problémů (pobyty ve vězení nebo rodinné konflikty) snaží o navázání kontaktů s lidmi, kteří mají problémy podobné. Přitom se jim otevírá kultura, která, jak dokazuje její řeč, vychází z velmi starých tradic.

Své výzkumy jsem mezi vídeňskými bezdomovci prováděl v letech 1978–1980. Setkával jsem se s nimi na nádražích, v parcích a na veřejných prostranstvích, prostě všude, kde se potloukají, vedou silné řeči a popíjí pivo nebo kořalku. Můj zájem o ně se zrodil za mých studentských let, kdy jsem pracoval na vídeňském trhu. Jako řidič malého nákladáku jsem rozvážel ovoce a zeleninu do jednotlivých hokynářství v okrajových čtvrtích. Při nakládce jsem se dostal do kontaktu s bezdomovci, kteří za pár šilinků pomáhali nosit zboží, aby si pak mohli koupit pivo. Tito lidé mě zaujali, protože říkali, že spávají na lavičkách v parku, v železničních vagónech nebo v opuštěných domech.

Po létech, kdy jsem dokončil studia a byl zaměstnán na sociologickém institutu, jsem následoval své staré přání a začal zkoumat žebráckou kulturu. Zdálo se mně to potřebné, protože do té doby se o kulturu těchto lidí nestarali ani sociální pracovníci, ani řádní sociologové. Mnozí sociologové v nich viděli pouhé symboly špatné kapitalistické společnosti, ve které, jako objekt vykořisťování neustále se opíjející, vegetují. Podle této úvahy by stačilo jen změnit společnost a žádní bezdomovci by neexistovali. Zdá se, že tomu věřili i v bývalých východních komunistických zemích. Aby z tohoto zdání učinili realitu, zavřeli prostě vagabundy do vězení. Proto také nebyli na východě nikdy vidět ztroskotanci a bezdomovci. Pak bylo možné s klidem a hrdě tvrdit, že takováto „ideální“ společnost nezná žádné vagabundy a ztroskotance. Přesto existovali, jenom nebyli vidět. A tato kultura degradovaných a odstrčených žije dál.

Že jsou tito lidé opravdu příslušníky staré kultury jsem si uvědomil, když jsem se jednoho vídeňského vagabunda zeptal, co bude dělat odpoledne. Od pověděl, že chce někomu „zatlačit na žebro“ („Rippe eindrücken“). Vyděsil jsem se a zeptal se ho, co to znamená. Vysvětlil mně, že má v úmyslu poprosit pár milých lidí o peníze na pivo. Vyvodil jsem z toho, že „zatlačit na žebro“ znamená tolik, co „žebrot“, ale nenašel jsem žádný vztah mezi „žebrem“ (Rippe) a „žebrotím“ (betteln) (Fonetická souvislost je v češtině zcela zřejmá. Možná jsme právě objevili původ slova „žebrota“. – p.p.). Stál jsem před hádankou. Odpověď na ni jsem našel v „Liber Vagatorum“, vydané okolo roku 1500 pravděpodobně kriminálním úředníkem. Nalezneme v ní kromě různých žebračkových a zlodějských triků také slovník řeči podsvětí. Dočetl jsem se v něm, že slovo „ripar“ znamená „měsíc“, tedy „peněženka“. Jsem si jist, že v rámci kultury bezdomovců se ve větě „Rippe eindrücken“ předává slovo „ripar“. Dle mého názoru to poukazuje na velmi starou kulturu vagabundství.

Kontakt se žebračky, mluvícími prastarou řečí, jsem poprvé navázal na vídeňském Západním nádraží, když jsem se mezi ně zamíchal v místní restauraci. Tato nádražní restaurace s pultovými stoly, u kterých se pije pivo na stojáka, je oblíbeným místem žebračků. Tady potkávají kolegy, získávají pro život důležité informace, jako například, kde se dá trochu komfortněji přenocovat, a také jsou zde, dokud se chovají civilizovaně, chráněni před rozmary počasí. Skoro každý den jsem s nimi postával a naslouchal jejich konverzaci. Nebyl jsem v převleku, ani jsem se jim nesnažil přizpůsobit vědomě ošuntělým oblečením. Možná ve mně viděli „normálního“ občana, který po rodinné hádce nebo něčem podobném potřebuje společnost lidí, kterým se vede podobně špatně, a proto teď hledá útěchu u piva na Západním nádraží.

Po několika dnech jsem se seznámil s jedním přátelským žebračkem, který měl za sebou skoro 15 let vězení. Rád pil a vyprávěl veselé historky, kterými bavil ostatní, kteří mu za to, když to nebyli také žebračky, občas zaplatili pivo. Nakonec jsem mu řekl, že se jako sociolog zajímám o jeho život a život jeho přátel a chci o nich něco napsat. Otevřeně jsem mu tedy

sdělil své úmysly. Nadchlo ho to a nabídl mně svoji pomoc. Ne však proto, že by se mu moje výzkumné záměry zdály tak výtečné, ale proto, že ve mě viděl akceptovatelného chlapíka, se kterým rád rozmlouval a popíjel pivo. Důležité bylo, že jsem se nechoval jako velký učenec, který vede moudré řeči a všechno ví nejlíp, ale jako někdo, kdo má pochopení pro život lidí, jako je on, a nesnaží se je polepšovat. Nejdůležitější zásadou u výzkumů tohoto druhu je pokorný přístup a srdce otevřené problémům studovaných lidí. V žádném případě není správné hrát roli sociálního pracovníka nebo misionáře. Na to poukážu ještě jednou v poslední kapitole knihy. Každopádně se mně podařilo získat mezi tuláky a bezdomovci přátele, což byla pro moji studii obrovská výhoda.

Velký problém jsem však měl já, protože na jedné straně mně sice tito žebračky otevřeli svůj svět, na straně druhé však chtěli poznat můj život na univerzitě. Zdálo se mně proto fér umožnit jim navštěvovat mě na institutu. Měl jsem při tom sice nějaké mrzutosti se svými kolegy, ale zde se jimi nechci podrobněji zabývat.

Kultura a životní prostředí městských bezdomovců

Okrajová kultura vagabundů, žebračků, tuláků nebo městských bezdomovců sahá daleko do středověku (k tomu viz mj.: Kopecny, 1980). Jejich triky a taktiky byly popsány již v „Liber Vagatorum“, „Knize vagabundů“. Podobně je tomu i s jejich řečí, zvanou řeč podsvětí nebo „Rotwelsch“, kterou lze vysledovat až do 13. století.

Typickým znakem kariéry dnešních vagabundů – nebo žebračků – je většinou pobyt ve vězení nebo jiná rána osudu, jejímž následkem se stali outsiders a následně alkoholiky.

Nesou stigma vyvrženců a v anonymitě velkoměsta hledají ochranu před sociální kontrolou. Zde se setkávají s lidmi s podobným osudem.

Žebraček se chce stáhnout do skupiny lidí, o nichž ví, že ho do určité

míry akceptuje. Velkoměsto mu nabízí tu sociální svobodu, kterou vesnice nabídnout nemůže.

V zásadě určuje kariéru žebračka proces dvojitého selhání. Je ztroskotanec v „normálním“ světě, často však také i v kriminální činnosti (k tomu blíže Girtler, 1980).

K největším problémům ještě aktivního vagabunda a chytrého flákače patří hledání odpovídajícího noclehu. Nemálo žebřáků upřednostňuje tajný opuštěný dům před ubytovnou charity. V těchto domovech totiž podléhají neustálé kontrole ze strany pracovníků charity i policie.

Život městských bezdomovců se mimo jiné vyznačuje vyhledáváním klášterů, podávajících slavnou klášterní polévku (viz níže), lokálů, ve kterých lze navázat uspokojujivé sociální kontakty, a konečně zdrojů alkoholu.

S kulturou vagabundů je tradičně spojen kladný vztah k alkoholu. V kariéře žebračka má zpočátku symbolickou funkci při navazování kontaktů. Závislost na něm se však časem zvětšuje a končívá bídě.

Přežití a výzkum mezi žebřáky a drobnými kriminálníky – rozdíl bývá jen malý – vyžaduje hlubokou znalost řeči podsvětí, zvané Rotwelsch (viz příloha). Pro podtržení jejího významu uvádím krátkou příhodu. Stál jsem s jedním drobným kriminálníčkem u piva v restauraci na Západním nádraží. Když jeden policista poprosil jiného žebračka, aby ho následoval, poznamenal můj soused, že „doplápolal“. Když jsem se ho zeptal, co to znamená, rozčarovane se na mě podíval a prohlásil: „Ty k nám nepatříš!“. Později jsem se dozvěděl, že „doplápolat“ znamená „být zapsaný v registru hledaných osob“. Tento zážitek posílil můj úmysl zabývat se hlouběji řečí podsvětí (viz níže).

Pro žebračka představují problém orgány veřejné bezpečnosti, tedy policisté. Ti v něm vidí někoho, kdo se vůči nim musí chovat dostatečně ponížene a uctivě, protože proti nim nemůže podnikat žádné kroky. Policistovo sebevědomí v kontaktu se žebračkem stoupá. V tomto smyslu mně jeden policista tvrdil, že raději koná službu ve 2. vídeňském okrsku, protože tam potkává jen žebračky a šlapky, kteří se k němu chovají přátelsky. Zato v Grinzingu,

noblesní to čtvrti, má co do činění s opilými ministerskými a dvorními rady, kteří mu mohou ztrpčit život.

Žebřáci, dokud nepropadnou alkoholu, ví moc dobře, jak se mají k policistům chovat, aby s nimi neměli velké problémy. Jednou jsem byl svědkem toho, jak dva policisté odváděli žebračka z opuštěného domu, kde chtěl přenocovat, k autu, aby vysilačkou zkontrolovali jeho nacionále, protože u sebe neměl žádné doklady.

Když šli k autu, vytáhl ten žebraček z kabátu starou špinavou kravatu a uvázal si ji přes všemi barvami zářící košili. Jeden z policistů se ho zeptal, proč to dělá a on odpověděl: „Vždycky když jdu na úřad, беру si kravatu.“ Tento respekt, žebračkem chytře předvedený, na policisty zapůsobil a ti ho nechali na pokoji.

Po negativních zkušenostech s policisty na ně žebřáci tajně nadávají, jak to učinil v mé přítomnosti jeden starý vagabund: „Já ty policajty nemůžu vystát . . . ať dou do prdele. Postav ho k jamě, von tam bude stát tři dny s krumpáčem v ruce a pak se zeptá, co má dělat.“

Před dvěma týdny mě jeden policajt říká: „Běž, tady nemůžeš spat.“ Zato sem seděl 48 hodin na cele. A to všechno jenom proto, že sem trochu pospával na Západním nádraží. Jednou mně zas jeden řekl, ať vokamžitě vypadnu, nebo že na mě pošle svého čokla . . . policajti sou nuly. Dyž je vidím, tak hnedka začnu vidět rudě. Sou na mě jak červená hadra na býka. Takže když vidím modrou, vidím rudě . . .“

Toto líčení dokazuje policistovo více méně svévolné chování k žebračkovi, ale taky to, že žebraček si z něj dělá potají legraci, aby zdůraznil vlastní kvality. Vyčítá mu, že nemá ani ponětí o práci.

Žebraček se v uvedeném případě odvolává na práci jako na celospolečensky uznávanou hodnotu, aby policistu degradoval, i když sám k ní má také značný odstup. Tím policistovi bere právo na znevažování své osoby, neboť sám taky nepracuje.

Zbožnost ve světě dávných a dnešních vagabundů

Zbožnost dnešních žebráků vychází ze staré tradice kočovných národů, jež sahá až do 12. a 13. století. Jednotlivé triky se používají již po staletí. Proto mně budiž dovolen krátký historický exkurz.

Život dávných bezdomovců a jejich zbožnost známe z části z jejich písní, které se mj. dochovaly ve sbírce „Carmina Burana“, nalezené v roce 1803 v klášteře Benediktbeuern.

Tyto písně jsou pro naše téma důležitým pramenem. Některé ze skladatelů tuláckých písní dokonce známe. Byli to například primas Hugo Orleánský, Walter Chatillonský a konečně nejznámější z nich, Archipoeta. Psal písně o lásce, hrách a víně. Nemiloval tvrdou přísnost, ale sladké šprýmy.

Pro tyto bezpochyby vzdělané tuláky pocházející z univerzit byla typická tvorba v latině, jež byla ve středověku světovou řečí. Mezi putujícími vaganty tehdy nebyli jen nezaměstnaní teologové a zpustlí studenti, nýbrž lidé ze všech sociálních vrstev, jak se zpívá v takzvané „Hymně vagantů“:

„Ordo procul dubio secta vocitatur quam diversi generis populus sectatur.“	„Unsern Bund muß man mit Fug zu den Orden zählen den die Leute jeder Art (!) sich zum Eintritt wählen.“	„Náš spolek právem náleží mezi řády, neb všichni lidé vstupující v něj, nedbají své stavy.“
---	--	--

(Langosch, 1984, s. 127)

(p.p.)

Pijácké a hráčské písně vagantů jsou plné ztřeštěnosti a radosti ze života. Často v nich zaznívá jasná, někdy až hořká kritika tehdejší církve a především duchovních, kteří pro sebe hromadí benefice a jiným je upírají. Zdá se, že vaganti nemohli být ve skutečnosti zbožní. Jejich život se odehrával na cestách a jejich jedinou starostí byl, jak písně dokazují, příští okamžik, ve kterém, jak doufali, přijde víno a láska. Za pomoci různých zbožných triků si uměli zpestřovat život.

Tak například o Archipoetovi se vypráví, že se pro nemoc odebral do bonnského kláštera. Nikdo nic nenamítal, protože působil jako zbožný muž,

který o vstup do kláštera pokorně prosí. Když se uzdravil, údajně se smíchem zahodil svou mnišskou kutnu (na uvedeném místě, s. 19).

Archipoeta, který ve většině písní není zbožný ani trochu, mění názor na zbožnost v prosebných písních duchovním, od kterých očekává jídlo, pití a nocleh: Jako příklad necht' slouží toto prosebné kázání:

„Viri digni
fama perpetua
prece vestra
complector genua;
ne recedam
hinc manu vaca
fiat pro me
collecta mutua!...
Prestet vobis
creator Eloy
caritatis
lechitum olei,
spei vinum
frumentum fidei
et post mortem
ad vitam provehi!“

„Herren, würdig
des Rühmens ewiglich
eure Knie
umschlingend bitte ich:
Seid zur Sammlung
für mich bei euch bereit,
daß ich nimmer
mit leeren Händen scheidt!...
Gott der Schöpfer
beschenk euch mit dem Krug,
der des Öles
der Liebe voll genug,
schenk der Hoffnung
Wein und des Glaubens Brot,
schenk den Einzug
ins Leben nach dem Tod!“

„Páni věčné
chvály hodní,
nehodný vaše kolena
objímajíc prosí:
Buďte připraveni
vždy mne podpořit,
bych se nemusel nikdy
s prázdnýma rukama loučit!...
Bůh pastýř
necht' vás obdaruje
džbánkem oleje,
jež plný lásky je,
daruje vám
víno naděje a chléb víry,
obdaří vás životem
i po smrti!“

(p.p.)

Archipoeta se zde vydává za bohobojného muže. Prosí o požehnání pro své mecenáše, od kterých očekává prospěch. Vagant se umí v pravý okamžik před zámožným duchovním presentovat jako bohobojný nebo nešťastný člověk, kterého neblahé řízení osudu svedlo od studia, popř. správné cesty.

Zbožnost určovala podobně i život klasických žebráků, jak je nám znám z pozdějších dob. Malé světy jejich triků vyrůstaly v blízkosti tržišť a především kostelů.

Existovala zde šance, jak využitím zbožnosti návštěvníků kostela popř. poutníků získat rozličné dary.

Také v „Liber vagatorum“ najdeme doklady těchto žebráckých triků: Zbožné jednání uměli chytře používat takzvaní „Krofzere“. Píše se o nich,

že se vydávali za bývalé katy, kteří „se chtějí odvrátit od svých hříchů a chtějí se za své hříchy kát a žít bohabojně . . .“ (Hoffmann von Fallersleben, 1856, s. 75). Také takzvaní „Schlepper“ („tahači“) používali zbožnou strategii. Vydávali se za kněze a v doprovodu žáka chodili po domech. Žák, který nosil pytel, vyhlášoval, že přichází posvěcená osoba. Údajný kněz pak vyprávěl, že byl vysvěcen v nějakém kostele. V tom kostele prý nemají žádný oltářní ubrus, modlitební knížky atd. Za toho, kdo by mu pro kostel dal nějaký dar, by prý odsloužil několik mší (na uvedeném místě, s. 85).

V „Liber Vagatorum“ najdeme i obecný popis žebráků, kteří měli nějaké náboženské vědomosti, často to byli mladí studenti, zvaní „Kammesierer“. Jejich charakteristickou vlastností bylo, že všem vykládali, že přichází z Říma, chtějí se stát kazateli nebo jsou jinak „svatí“. Od „zbožných lidí“ očekávají „pomoc almužnou“. „Žádají“ o „len na chórovou košulu . . .“, item peněz“ aby mohli být vysvěceni (na uvedeném místě, s. 87).

Cech žebráků a vagantů uměl tedy velice dobře používat různé zbožné finty a na veřejných místech využívat zbožnosti jiných. K tomu se vztahuje i hlášení z 18. století, ve kterém je popisován jeden žebrák, který velmi dovedně vystupoval jako duchovní: „Jeden zbožný vagabund, velectěný Gassner, se uchýlil do Švábska a začal tam vymítat dábla a konat zázraky . . . Gassnerova zbožná pověst se šířila dál a dál . . . poutníci pěší, koňmo i na kárách plnili silnice do Ellwangu . . . Krčmáři, řezníci, pekaři a pošťáci nemohli toho zázrakotvůrce vynachválit . . . V okruhu půl míle od Ellwangu zastavovali člověka na každém kroku: všichni žebráci, tuláci, zloději a kapsáři – obvyklý doprovod tvůrců zázraků – se tam koncentrovali a *pod pláštěm náboženství* (!) úspěšně provozovali své živnosti . . .“ (cit. z Kopecny, 1980, s. 74 a n.)

Mistrovské náboženské kousky vynesly potulnému duchovnímu kejklří obdiv a peníze. Takové kousky se provádí dodnes.

U kočovných národů, kejklřů a žebráků se vyvinula specifická kultura zbožnosti, jejímž cílem je zbavit peněz zbožné občany a to zvláště ve městech. Na tuto barvitou kulturu poukazuje také jistý Schäffer ve své knize o zločinnosti ve Švábsku. Také on zdůrazňuje, že těmto lidem nejde o upřím-

nou religiozitu, ale o zajištění vlastní existence. Pod titulem „O zbožnosti zločinců“ píše mj.:

„ . . . Vlastní zločinecký spolek je kompletně katolický . . . intolerance však není věcí zločinců. Je jim jedno, jakého náboženství jsou jejich bratři, je jim vítán luterán, protestant i žid, *hlavně když je známý v oboru* . . . neboť o náboženství v jejich případě vůbec nejde . . . Celá jejich zbožnost sestává z několika nazpaměť naučených formulí, kterým ani nerozumí . . . Jako zločinci víc vědět ani nepotřebují. Mohou velmi dobře pěstovat svoje řemeslo, i když do náboženských věcí nevidí ani trochu . . .“

Vlastní náboženské smýšlení a jednání od nich nelze očekávat, neboť jsou neslučitelné s jejich zločinečtím . . . většina z nich náboženství navenek uctívá a praktikuje; ale vždy jen do té míry . . . do které se snaží s jejich zlodějským řemeslem a slouží ke klidnému, bezpečnému a šťastnému provádění téhož . . . Navštěvují – často tak pilně jako jiní křesťané, veřejné bohoslužby a čekají na chvíli, které se říká pobožnost . . . Během pobožnosti čekají na příležitost, jak něco ukořistit, rozhlížeje se okolo jako špióni: O velkých svátcích, kdy jsou kostely plné a přijde opravdu každý, přijdou si i oni pro svoji kořist. Se stejným úmyslem se účastní i poutí a procesí . . . Často jdou přímo z loupeže ke zpovědi a už dopředu ví, kam se vloupou hned po rozhršení. Ano, dělají si z náboženství nástroj a pomocníka při svých zlodějnách“ (Schäffer, 1793, s. 279 a n.).

Pro zločince 18. století, jak je popsal Schäffer, jsou náboženství a zbožnost důležité především proto, že jsou spojeny se společenskými událostmi – jako jsou církevní svátky – při kterých mohou pohodlně vykonávat svoje zločinecké řemeslo, popř. žebrat. Od odpovídajících religiózních magických rituálů si slibují magickou nebeskou podporu při svých odvážných podnicích.

Význam zbožnosti je zřejmý i ve staré Rotwelsch.

Tato zbožná, popř. religiózní tradice starých vagantů, kejklřů a zločinců žije dál v činech profesionálních podvodníků a městských vagabundů.

Podvodný trik specializovaných zločinců⁵ spočívá dnes v tom, že se vy-

⁵ Tito specialisté by vlastně měli patřit k „Okrajové kultuře ilegálního obchodu“

dávají za církevní agitátory a navštěvují především staré lidi v jejich bytech se slovy: „Blahopřejeme Vám k narozeninám, přicházíme z evangelické církve“. Adresy svých obětí, které při kávě za použití „toaletního triku“ (Kde si můžu umýt ruce?) oberou o peníze a šeky, najdou v protestantských církevních plátcích v rubrice „Gratulujeme“ (Der Spiegel, 10. 4. 1989, s. 100). Vydávají se za zbožné zástupce náboženské obce a podvody provádí rafinovaným způsobem. Také pro městské bezdomovce a další lidi žijící z zebroty, k nimž dnes patří i závislí na drogách, mají různé zbožné aktivity velkého významu pro alespoň částečně pohodlné přežití.

Jak jsem se již zmínil, patří k životu bezdomovců „klášterní polévka“. Ve Vídni a jiných velkoměstech existují kláštery a další náboženské instituce, jako jsou nemocnice a útulky vedené řádovými sestrami, které pravidelně, většinou v poledne, rozdávají bezdomovcům jídlo, takzvanou „klášterní polévku“. Párkrát jsem žebráky k těmto institucím doprovázel. S rozdáváním klášterní polévky jsou mnohdy spojeny zvláštní rituály. V ženském klášteře, kde se starají o přestárlé, jsem s žebráky čekal mezi vchodovými a vnitřními skleněnými dveřmi, které byly z bezpečnostních důvodů zamčené. Konečně se objevila sestra s velkým hrncem. Na její vyzvání jsme se pomodlili. Pak nám do nachystaných prázdných plechovek rozdělili jídlo, směs rajčatové polévky, krupicové kaše a jablečného štrůdlu.

Bezdomovci u sebe většinou nosí lžice. Když ne, navždy si je vypůjčí od sester. Během podávání „klášterní polévky“ dávají žebráci najevo svoji spokojenost a snaží se na řádové sestry působit zbožně a odevzdaně. Pokud nezaženou hlad jednou „klášterní polévkou“, ihned odtáhnou najít další klášter, kde se chovají podobně zbožně, aby si mohli vychutnat další pokrm.

Ke zbožnosti chce bezdomovce přimět i jedna řádová sestra, která pro ně zřídila domov. Dostanou v něm levný nocleh a pravidelnou stravu. Požaduje se od nich dodržování pořádku, klid a občasná účast na náboženských obřadech, která tato sestra pořádá. Od žebráků, kteří si tímto způsobem

(3. typ), ale poukazují na ně už teď, neboť určitým způsobem pokračují v tradici dávných žebráků.

chtějí zařídit klidný život, se očekává, že se budou chovat zbožně alespoň před ní.

Zbožnost je spojena i s tradičními zločineckými značkami. Od středověku jsou známa znamení, která upozorňují na to, jak se má žebrák chovat, aby bez problémů došel almužny. Tato znamení najdeme i dnes na dveřích, u zvonků a pod. Mohou například upozorňovat na to, že v domě bydlí policista nebo, že tam číhá „zlý pes“.

Ke starým zločineckým značkám patří kříž, kterým žebráci svým kolegům radí předstírat zbožnost, aby získali peníze a jiné dary (Kopečný, na uvedeném místě, s. 163).

Pro život žebráka jsou náramně důležitá svatá místa, například před vchody do kostelů. Určitá místa, jak jsem mohl zjistit, si pro sebe vychytralí žebráci rezervovali. Kolegové, kteří se k nim chtějí přidat nebo zabrat jejich místa, musí počítat s tím, že budou vyhnáni nebo jinak sankcionováni. Obvyklý je i tým žebráků, kteří žebrají společně. Když dva žebrají, třetí dává pozor na policisty a kostelníky. Žebrání je dobře organizováno a pokračuje v nejlepší tradici. Známé byly i cechy žebráků, které působily ještě v dobách po poslední válce. Tyto žebrácké cechy prý vybíraly zprostředkovatelské provize za místa u božích stánků.

Jeden vídeňský policista roku 1919 napsal, že nájemné za dobrá místa bylo vypláceno i kostelníkům, a: „Pochopitelně takové místo bezohledně brání. Cizí žebrák si nesmí dovolit postavit se tam ‚neoprávněně‘. Postaví se proti němu každý, i v blízkosti kostela ‚odolávající‘ žebrák“ (Tartaruga, 1919, s. 35). Umění žebráctví u dveří do kostela spočívá v tom, že za použití určitých triků na sebe jako na nuzné, ale zbožné individuuum upozorňuje návštěvníky kostela. Aby se mu to povedlo, drží před sebou například tabulku, na které je napsáno asi toto: „Jsem propuštěný z vězení, nezaměstnaný, mám rodinu s dětmi a prosím o zbožnou almužnu.“

Poukaz na vězení má ostatně také dlouhou tradici. Již v „Liber Vagatorum“ ze 16. století se píše něco velmi podobného o jedné kategorii žebráků, takzvaných „sokolnicích“: „Jsou lidé, kteří vezmou mast, kterou si umí sami udělat, a namažou si ji okolo zápěstí, takže to vypadá, jako by byli

v okovech, a ruku si pak zavěsí na pásku“ (Hoffmann von Fallersleben, na uvedeném místě, s. 71).

Žebrák se vydává za propuštěného vězně a apeluje na soucitné srdce zbožného návštěvníka kostela.

Také „tuctové žebráčky“, jak je psáno v „Liber Vagatorum“, používaly kostel pro své účely. Využívaly církevní zvyk, podle kterého nebyla ženám povolena návštěva církve čtyřicet dní po porodu. Předstíraly, že jsou chudé šestinedělky, přičemž se zakrývaly prostěradlem. Tak zastavovaly návštěvníky a prosily o almužnu. Aby zamezila těmto podvodným aktivitám, vydala rada města Norimberku nařízení, podle kterého bude povoleno žebrat před kostelem (!) jen těm žebračkám, které schválí porodní báby (Jütte, 1988, s. 88).

Existovaly však také žebračky, jak vypráví „Liber Vagatorum“, které předstíraly těhotenství tak, že si na břicho přivázaly staré šaty nebo polštář. Například o ženě jednoho hledaného zločince jménem Martin von Leyptzig se v magdeburském zatykači z roku 1540 píše: „Dělá velké břicho a postává před kostely“ (na uvedeném místě, s. 89).

Jde tedy o to, vzbudit ve zbožném věřícím, spěchajícím do kostela, soucit s nešťastným člověkem. Po otevření hranic v roce 1989 se uvedené triky znovu objevily v západní Evropě v podobné formě, používané žebrajícími lidmi z Východu.

Prastaré jsou také všechny triky, při kterých se o zbožnou almužnu prosí za pomoci protézy a berel, popřípadě předstírání zranění a neduhů. Mnohé ženy se umí dodnes velmi chytře prezentovat jako mnoha dětmi obdařené, těhotné a v hořké chudobě žijící bytosti. Dárci almužny je zprostředkováván pocit, že udělal zbožný čin pro člověka těžce stíženého osudem a tato zbožnost mu napomůže k obzvláštnímu požehnání.

V tomto smyslu je třeba interpretovat i historiku, o které píše citovaný vídeňský policista:

„Jedna žebračka se s pěkným krucifixem stavěla před zastavárny. Stávala tam dlouho a se zbožnou zaníceností si utírala slzami zalité oči. Zeptal-li se jí člověk na důvod jejího hoře, odpověděla smutně: 'To je to poslední, co mně

zbylo! Bylo to moje štěstí, můj talisman! Teď ho musím zastavit, aby můj ubohý, nemocný muž neumřel hlady!' Každý jí samozřejmě nabídl podporu, kterou vděčně a ruku líbajíc přijala. Pak se vzdálila – k další zastavárně“ (Tartaruga, 1919, s. 48).

Místa před kostely slouží profesionálním žebrákům, popř. bezdomovcům jako důležitá působiště, na kterých mohou demonstrovat svou zbožnost, aby vzbudili soucit skutečně zbožných a štědrých lidí. Zdá se mně proto důležité upozornit na tuto starou tradici, typickou pro uvedené okrajové kultury.

Stará kultura cti městských bezdomovců

Dnešní městští bezdomovci, vídeňští žebráci, dále předávají prastarou řeč, triky a taktiky snesitelného přežití o žebrácké holi. Dokazuje to i již zmíněná „Carmina Burana“. Nepracovat bylo již pro dávné vaganty otázkou cti.

Cítili se nadřazení usedlé kultuře pracujících lidí a dělali si z ní legraci. Docházelo u nich k vyjadřování odstupu od tělesné práce, který je některými žebráky zdůrazňován i dnes, aby sami sobě dodali alespoň náznak důstojnosti.

Kultura vagantů, kterou jsem výše v krátkosti popsal, se traduje až do dnešních dnů.

Potomkové vagantů, žebráci a městští bezdomovci, přispívají dnes se svými lahvemi piva a psy k barvitosti pěších zón a ví také, co je to čest. Obzvláště důrazným způsobem to demonstroval jeden žebrající městský bezdomovec, se kterým jsem se seznámil: měl vedle sebe cedulku s obvyklou prosbou o milodar, pod kterou stál hrdý podpis „Baron silnic“.

Aby se žebrák a bezdomovec vyrovnal se stigmatem líného, a proto neplnohodnotného člověka, obrátí toto negativní stigma a interpretuje ho pozitivně. Děje se tak tím, že se vůči okolí prezentuje například jako někdo, kdo s určitou hrdostí práci odmítá. Dělá si z práce legraci, ironizuje ji. Kdo tuto ironizaci práce dobře ovládá, může počítat i s trochou respektu ze strany

svých kolegů, získá tedy úctu. V tomto smyslu mně odpověděl jeden bezdomovec, když jsem se ho zeptal, kde hodlá pracovat: „U firmy Tampuč!“ A když jsem se zeptal, co to znamená, doplnil: „Sem tam si pučím.“ Stigma lenocha se zde tedy stává věcí cti (srov. Girtler, 1980).

Závěr

Dle mých výzkumů vykazuje výše popsany svět velkoměstských vagabundů následující znaky:

1. Žebráci vyhledávají, většinou po odsouzení k placení peněžitých dávek, po pobytu ve vězení nebo důsledkem jiných ran osudu, anonymitu a tím i ochranu velkoměsta. Mohou se zde schovat, aniž by byli obtěžováni lidmi, kteří jim vytýkají jejich minulost.
2. Kontakt s lidmi, které stihl podobný osud, jim napomáhá k získání určité sebejistoty, s níž je možné se spokojit.
3. A konečně jde o zvláštní, velmi starou kulturu, ve které se městští bezdomovci učí taktikám každodenního přežití.

Právní věznic

Úvod

Zájem o městské bezdomovce, zločince a prostitutky mě také přivedl do kontaktu s několika vězni, kteří sedí nebo seděli v rakouských vězeních. Mimoto jsem napsal samostatnou práci o jednom bývalém velkém vídeňském zločinci (Girtler, 1983). Její podstatná část se týká jeho života ve vězení a přísné vězeňské hierarchie. Tento muž, pocházející z prostředí vídeňského podsvětí, konkrétně z oblasti ilegálního hazardu, se velmi dobře naučil, jak ve vězení přežít. Potkal se tam s jedním ze šéfů vídeňského podsvětí a stal se jeho tělesným strážcem, v čemž pokračoval i po propuštění. Ve vězení se můj přítel osvědčil – během našich rozhovorů se z nás stali přátelé – neváhal použít násilí proti lidem, kteří mezi zločinci nepožívali vysokého respektu, jako například pedofilové. S jedním musel ke své zlosti sdílet celu. Aby mu demonstroval své pohrdání, přikázal mu jako trest za jeho činy spát pod postelí místo na ní.

Tabule a podobné historky mě zaujaly do té míry, že jsem se rozhodl zabývat se tématem vězení hlouběji. O všedních dnech ve vězení jsem se hodně dozvěděl z dopisů, které mně psali inteligentní vrah, moudrý lupič, podvodník a starý zloděj z povolání. Z těchto dopisů jsem vyzoroval, že existuje něco jako kultura vězňů, která má své tradice a nabízí jednotlivci, je-li akceptován, možnost ochrany.

Život ve vězení

Vězení je totální institucí v tom smyslu, že zde žijící člověk podléhá absolutní kontrole a jeho svoboda pohybu je zásadně omezena. Tento systém nutí vězně ke způsobu života, který je naprosto odlišný od jejich zvyklostí. Existuje pro ně jen velmi omezená možnost kontaktu s okolním světem. Mnoho argumentů mluví pro průzkum těchto zařízení také z hlediska kul-